
*А.Л. Багнюк,
завідувач кафедри суспільних дисциплін
Кременецького гуманітарно-педагогічного інституту ім. Тараса Шевченка*

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ І КВАНТИФІКАЦІЯ СУСПІЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ: ТЛУМАЧЕННЯ І ФУНКЦІЇ

Процеси формування, становлення і взаємодії правової держави і громадянського суспільства вимагають ґрунтовного теоретичного забезпечення, оскільки сучасний соціум багатьма своїми феноменами виходить за межі традиційних соціальних процесів, що не може бути достатньо поясненим і вивченим на основі класичних понять і принципів, чим зумовлюється потреба розширення і оновлення понятійного апарату та вдосконалення методики його застосування.

Предметом дослідження є соціальний (а не суспільний!) капітал і квантифікація суспільних (а не соціальних!) процесів, у зв'язку з чим виникає потреба чіткого розмежування понять “соціальне” і “суспільне”. Слід визнати, що дефінітивного диференціювання згаданих понять у широкому спектрі літературних джерел немає, а це означає, що розрізнення “соціального” і “суспільного” ще не стало ані логічним принципом, ані методологічним правилом наукових досліджень. Зокрема, у “Сучасному тлумачному словнику української мови” слово “соціальний” подається як синонім слова “суспільний” [13, 818, 842]. Вбачаємо правильним сприймати за раціональну думку тих дослідників, які суттєвою характеристикою “суспільного” вважають його орієнтацію на постановку і вирішення перспективних (проблемних) завдань людської спільноти (тобто сутність суспільного – у проекції на майбутнє); “визначальною рисою “соціального” – орієнтацію на забезпечення “сьогоднішнього” соціального комфорту, тобто досягнення, збереження і відтворення соціальних благ (отже, сутність соціального – у проекції на теперішнє). Якщо ці поняття сповнити реальним змістом, чим вони конкретизуються і виявлять формат свого справжнього існування, то побачимо, що “суспільне” містить у собі феномен державних інституцій, а “соціальне” функціонує поза ними, хоча з ними і взаємодіє [10, 13]. Отже, орієнтуючись на майбутнє, “суспільне” намагається змінити формат соціального простору через постановку і вирішення загальнозначущих завдань розвитку, а “соціальне” – вдосконалити наявний соціальний простір через подолання дискомфорту аж до вирішення соціальних суперечностей [10, 14]. У підсумку, “суспільне” вказує на “одержавлений соціум”, а “соціальне” – на “бездержавний соціум”. Таке розмежування вважаємо оправданим з огляду на визнання суспільними науками категорій “правова держава” (як “одержавлений соціум”?) і “громадянське суспільство” (“бездержавний соціум”?), з якими пов'язані поняття соціального капіталу і квантифікації суспільних процесів.

У цьому контексті, правова держава як правова форма організації політичної влади у її відносинах з індивідами – суб'єктами права, і громадянське суспільство як система відносин між людьми в процесі реалізації їх прав і свобод, мають спільним складником сукупність відносин людини–індивіда – відносин з усією конструкцією “правова держава – громадянське суспільство” і з окремими її елементами, зокрема, із “собі подібними”. Саме такий спільний складник постає в якості основи взаємозумовленості правової держави і громадянського суспільства: лише як вільний суб'єкт права індивід може реалізувати свої природні права і свободи – і тільки реалізація індивідом своїх природних прав і свобод перетворює його на вільний суб'єкт права. У цьому полягає зміст відомої аксіоми: правова держава є неодмінною умовою громадянського суспільства, а громадянське суспільство – об'єктивним показником правової держави.

Поняття правової держави і громадянського суспільства як найцінніші досягнення світової політико-правової думки для нас особливо цікаві у тому розумінні, що саме на “стику” цих двох феноменів сучасного соціуму починається формування соціального капіталу і здійснюється квантифікація процесів громадянського суспільства.

Незважаючи на широкий спектр підходів до визначення сутності громадянського суспільства – від розуміння його як сукупності незалежних від держави неполітичних відносин до сприйняття держави визначальним його інститутом – сутнісною характеристикою громадянського суспільства лишається порівняна автономність неполітичних відносин у ньому, незалежність цих відносин від держави, особливо у сферах економічного і політичного життя. Розмаїття поглядів, звичайно, виникає внаслідок того, що дослідники, визначаючи сутність громадянського суспільства, зосереджують свою увагу на певному етапі його формування: або на першому, коли держава ще лишається його складовою частиною, або на другому, коли громадянське суспільство стає механізмом узгодження інтересів людини–індивіда та інтересів держави, або на завершальному, коли громадянське суспільство і правова держава постають як окремі елементи і рівноправні партнери суспільної взаємодії [7, 110].

Як бачимо, розуміння сутності громадянського суспільства, так чи інакше, сприяє сприйняттю його як певної протиположності державі та іншим структурним елементам політичної системи суспільства, які мають політичну владу і застосовують силові (примусові) методи і засоби для регулювання суспільних відносин. До того ж не йдеться про протиположність конфронтаційного характеру, а про сферу неполітичного публічного життя, особливий тип соціальної взаємодії, який, з одного боку, відокремлений від політики, а з другого – від приватного життя. Більшість зарубіжних дослідників дотримується гуманістичного підходу до теорії громадянського суспільства, акцентуючи на думці, що формування його інституцій відбувається для удосконалення системи людських стосунків. Зокрема, американський соціолог Дж.Александр називає громадянське суспільство “сферою людської солідарності”, його співвітчизник М.Уольцер – “простором непримусової людської асоціації”, а німецький філософ Ю.Габермас – “публічною сферою суспільної взаємодії” і “життєвим світом людини” [7, 111]. Загалом, громадянське суспільство – це сфера самовиявлення і реалізації потреб та інтересів вільних індивідів через систему міжлюдських відносин, яка, своєю чергою, постає в якості саморегулятора свободи людини. У цій сфері, подібно до того, як продуктом виробничих стосунків є виробничий капітал, продуктом міжлюдських стосунків є соціальний капітал; і, подібно до того, як мірою ефективності виробництва стає норма прибутку, показником якості і ефективності соціального спілкування стає квант міжособистісного обміну.

У зв'язку з тим, що соціальний капітал, а разом із ним і квантифікація суспільних процесів, характеризують взаємозв'язки, що виникають між людьми в усіх сферах їх життєдіяльності, ці поняття мають міждисциплінарний характер, їх дослідженням займаються фахівці з багатьох галузей наук. Отже, концепції соціального капіталу і квантифікації суспільних процесів дають можливість вивчати проблеми сучасного суспільства через взаємозалежності між його структурними елементами з точки зору людських взаємин [6, 27]. Поняття соціального капіталу відоме з 20-х років минулого століття, однак концепція соціального капіталу набуває поширення і стає предметом дискусій у західній соціології після опублікування праці професора Гарвардського університету Р.Патнама і його колег Р.Леонарді і Р.Нанетті “Творення демократії. Традиції громадянської активності в сучасній Італії” (1993). Поняття квантифікації суспільних процесів, зокрема, процесів розбудови громадянського суспільства, з'являється в українській науковій літературі на початку нинішнього століття [9, 46–49]. Фахівці сходяться на думці, що соціальні відносини, які зумовлюють горизонтальну і вертикальну складові суспільної мобільності особи як суб'єкта управління і спільноти як об'єкта управління, вимагають оновлення понятійного апарату і модернізації механізму його застосування, тобто удосконалення методики дослідження, з тим, щоб отримати змогу вивчати, а звідси, і вливати на формування і функціонування соціального капіталу, без чого неможливо управляти як розвитком окремої особистості, так і розвитком соціальних спільнот [5, 31].

З огляду на застереження окремих фахівців щодо “легітимності” згаданих понять (дехто навіть пропонує сприймати словосполучення “соціальний капітал” і “суспільна квантифікація” не більше як метафорами або образами), зауважимо, що будь-яке наукове поняття, перш, ніж стати академічною дефініцією, проходить тернистий шлях від образного уявлення (читайте, метафори) через виокремлення суттєвих ознак до утвердження його неодмінності, насамперед, як елемента

пізнавального інструментарію. Про це писав П.Юркевич: “Усе в нашій душі має форму, образ; те, що існує, саме тому супроводжується певним виразом” [15, 696]. Отже, без образу, певним чином вираженого, не обійтись і в становленні понять “соціальний капітал” і “суспільна квантифікація”, суть вони відображають реальні об’єкти і процеси. Тим більше, “поняття, утримуване як знак, як символ, іде від споглядання: щоб слово стало поняттям, мусить споглядатись його значення” [15, 695] – на чому зупинимось нижче. І далі: “поняття – це закритий у собі організм, який зміг би усі свої складові частини розвинути лише з самого себе. Навпаки, воно росте і дозріває як будь-який інший організм під впливом зовнішніх сил, приймаючи їх у своє нутро, перетворюючи на свою кров” [15, 701], тобто той факт, що досліджувані нами поняття для нас існують ще на рівні уявного образу і ще не “дозріли” у нашій свідомості до статусу поняття, зовсім не є свідченням того, що вони такими поняттями не функціонують у свідомості тих, хто пішов далі нас або йде попереду нас в осягненні цих об’єктів і процесів. Той, хто в пізнанні речей перейшов від уявного образу до суттєвих ознак (від метафори до поняття!), досягає найголовнішого – “відтворює у мисленні образ згідно з основоположною ідеєю” [13, 705], оскільки “в уявленні ознаки просто узгоджені як рівноправні, а в понятті вони як стосовно цілого, так і між собою впорядковані відповідно до обов’язково визначеної ступеневої залежності, згідно з тим, як цього вимагає їх значення” [15, 709].

Не маючи сумніву в легітимності поняття “соціальний капітал”, професор Каліфорнійського університету Тернер вважає соціальний капітал властивістю соціуму, яку визначають взаємозв’язки, котрі формуються між людьми в усіх сферах їх життєдіяльності; тому пропонує вивчати проблеми сучасного суспільства через аналіз взаємозв’язків між його структурними елементами з точки зору людських взаємин [6, 27]. Таким чином, поняття “соціальний капітал” стає важливим елементом науково-дослідницького інструментарію аналізу соціальних явищ. Зокрема, і насамперед, це стосується вивчення економічної сфери, в якій соціальний капітал є означенням сил, що підвищують потенціал економічного розвитку суспільства через створення і стимулювання моделей людських взаємин як визначальних складників загальної моделі соціальної організації.

Зауважимо, що українські фахівці (Ю.Привалов, О.Рогожин, Ю.Саєнко та ін.) виокремлюють поняття “соціальний капітал” і “соціальний потенціал”, розуміючи під останнім суму суспільних та індивідуальних можливостей демографічного, освітнього, професійного та іншого характеру [6, 28]. А звідси, соціальний потенціал постає джерелом формування соціального капіталу: використаний соціальний потенціал стає активним соціальним капіталом, а невикористаний – пасивним соціальним капіталом як своєрідним суспільним резервом, прихованим у царині людських взаємин. Активний соціальний капітал як реалізовані можливості відносин суспільних суб’єктів має структуру, відповідну до того, якого змісту (конструктивного чи деструктивного) і якої якості (позитивної чи негативної) набули такі відносини.

Конструктивний зміст і позитивні якості взаємин між людьми сприяють позитивній соціальній діяльності індивідуума чи спільнот індивідуумів, а відтак і створенню репродуктивного соціального капіталу – як відтворення відносин і продуктивного соціального капіталу – як вдосконалення й розширення відносин між соціальними суб’єктами. У першому випадку матимемо відтворення соціального потенціалу, в другому – його приріст, тобто розширене відтворення. Однак, не лише не виключається, а й практично завжди виробляється (формується) деструктивний соціальний капітал як наслідок негативної соціальної діяльності девіантних (кримінальних, нелегальних, руйнівних) структур та індивідуумів [6, 28].

Поняття соціального капіталу відіграє важливу роль в аналізі процесів державного управління, оскільки ці процеси не лише впливають на всю сукупність людських взаємин, а й формують умови для їх функціонування. Особливість системи “державне управління – соціальний капітал” полягає в тому, що, з одного боку, державна влада діє як зовнішній фактор щодо соціального капіталу, а з другого – як невід’ємна складова широкої системи соціального капіталу, оскільки останній охоплює повний спектр людських стосунків, а державна влада якраз і є однією з найважливіших форм таких стосунків. Для того, щоб, з одного боку, актуалізувати репродуктивну і продуктивну частину соціального капіталу, а з другого – мінімізувати його деструктивну частину

і тим самим стимулювати позитивний соціальний потенціал і блокувати негативний, влада опирається на чотири базисних основи, які визначають форми управлінського (владного) впливу на діяльність суб'єктів суспільних відносин.

Насамперед, йдеться про примус як застосування сили для пробудження (стимуляції) здатності індивідуума виконувати волю держави. По-друге, адміністрування як застосування регулятивних державних структур для забезпечення виконання державних (владних) повелінь. По-третє, спонукальні мотиви (заохочувальні стимули) як застосування матеріальних ресурсів для заохочення суб'єктів відносин виконувати волю держави. Нарешті, символічний вплив як використання системи культурних цінностей (суспільних ідеалів, моральних вимог, почуттів совісті, обов'язку, відповідальності, престижу, авторитету тощо) для переконання індивіда чи суб'єкта відносин в неодмінності дотримуватись владних приписів [6, 29]. Якщо перше змушує, друге – спрямовує, третє – заохочує виконувати волю держави, то четверте – перетворює виконання владного повеління на престижне діяння – законотворчий громадянин завжди має позитивний імідж.

Управлінські режими (способи, системи, структури) відрізняються один від іншого тим, яким методом і які бази вони використовують у кожній конкретній ситуації і яка база в них користується перевагою, є пріоритетною. Сам спосіб, у який владні структури ці бази використовують, стає ресурсом соціального капіталу: і джерелом, і “політичним полем” формування людських взаємин: чим більше узгодженості буде у прийнятті владних рішень, тим більше можливостей з'явиться для їх успішного втілення. Отже, дедалі сприятливішим стає тло для структуризації позитивних стосунків між учасниками суспільних процесів.

У цьому ракурсі рівноцінно потрібними і важливими є як централізація влади, так і її децентралізація, але із збереженням неодмінної пропорції: і центральна влада, і влада на місцях не повинні поширювати свої повноваження чи зменшувати свою відповідальність за рахунок іншої, рівно як центральний і місцевий бюджети не можуть поповнюватись за рахунок один іншого. Оскільки централізована влада сприяє формуванню загальнонаціонального соціального капіталу, а децентралізована (місцева) – соціального капіталу індивідуального або групового масштабу.

Враховуючи, що в системі суспільних стосунків базовою нормою є повага до людини, можна з впевненістю констатувати, що загальнонаціональний соціальний капітал є виразником рівня демократизму національної держави (міри поваги до національної спільноти людей), соціальний капітал групового масштабу – показником демократичності умов функціонування спільноти індивідів (різних соціальних груп), а соціальний капітал індивідуального плану – показником особистої свободи громадянина. Негативні наслідки зниження базового компонента соціального капіталу – поваги до людини – призводять до серйозних порушень як у загальнонаціональному масштабі (економічний спад, політична криза), так і щодо окремого індивіда (зниження добробуту, падіння довіри до державних інституцій) [6, 31]. Саме з цього починається витрата конструктивного соціального капіталу й накопичення деструктивного. Уникнути такого негативного процесу можна лише за рахунок досягнення балансу в застосуванні базових основ влади – примусу, адміністрування, використання спонукальних мотивів і символічного впливу культурних цінностей. А це, своєю чергою, сприятиме розвитку і широкому залученню соціального капіталу до творчих суспільних процесів, а також, у кінцевому підсумку, становленню громадянського суспільства.

Отже, формування нового соціального середовища (або радикальні інституціональні зміни в уже сформованому) вимагає пояснення і розкриття ролі соціального капіталу в економічному, політичному і соціальному житті суспільства, тим більше, що нові емпіричні дані незаперечно демонструють вплив соціального капіталу на реальні економічні й позаекономічні суспільні процеси. Актуальність проблеми соціального капіталу посилюється тим, що його формування і використання безпосередньо пов'язані з розвитком як індивіда, так і соціальних спільнот, що є пріоритетним у функціонуванні сучасного суспільства.

Зауважимо, що перелік категорій, яких безперечно можна зарахувати до соціального капіталу, досить обмежений: “соціальні мережі”, “соціальні взаємини”, “довіра”, “людський капітал”, “добровільні асоціації” та деякі інші. Однак і за їх допомогою можливі дослідження

багатьох аспектів соціального капіталу: вплив соціального капіталу на економічний розвиток, умови життя громадян, систему і зміст освіти, відносини з довкіллям, приплив інвестицій, функціонування системи охорони здоров'я, застосування інформаційних технологій, функціонування аграрного сектора, процеси урбанізації, зв'язок із рівнем насилля й злочинності, стан суспільної довіри і технологію його дослідження та ін.

Одним із перших здійснив систематизований розгляд соціального капіталу французький соціолог П.Бурдьє, який, чітко виокремивши соціальний простір від фізичного (чим заклав основи диференціації капіталу на соціальний, як нематеріальний або позаекономічний, і матеріальний, або економічний, тобто, виробничий, банківський, фінансовий тощо) і вказав, що соціальний капітал являє собою сукупність наявних або потенційних ресурсів, які мають своєю передумовою наявність системи певною мірою інституціоналізованих відносин взаємного розпізнавання або визнання [16, 2, 3]. Розмірковуючи далі про соціальний капітал, французький дослідник не відриває його від соціального простору, наголошуючи, що соціальний капітал – це один із різновидів капіталу, які визначають статус людини у соціальному просторі, а також, що це – своєрідний ресурс, одержаний індивідом завдяки членству в асоціаціях, який дає йому реальні можливості і переваги, і, нарешті, що це – влада, яка гарантує певні шанси на успіх у конкретних ситуаціях [5, 33]. З цього випливає, що соціальний капітал має два аспекти: перший – соціальні відносини, що дають індивідам доступ до ресурсів, якими володіють інші індивіди; другий – кількість і якість ресурсів, якими індивід може оволодіти. Бурдьє доходить висновку, що володіння соціальним капіталом, насамкінець, спричинює володіння економічним капіталом, тобто відносини нематеріального характеру (довіра, авторитет, рейтинг) можуть давати матеріальний ефект (престижну посаду, вищу заробітну плату, додаткові джерела поліпшення життєвого комфорту).

Оригінально здійснив системний аналіз процесу формування соціального капіталу американський дослідник Дж.Коулмен, який акцентував увагу на ролі соціального капіталу у створенні людського капіталу, зокрема, в досягненні індивідом певного освітнього рівня. Підкреслимо, що одним із механізмів породження соціального капіталу він вважав привілейований доступ до інформації (а такий доступ, з одного боку, є наслідком володіння соціальним капіталом на попередньому етапі суспільної діяльності, а з другого – первинним джерелом поширення доступу до інформації на наступному етапі). Саме в цьому процесі індивід постає у подвійній ролі: на першому етапі – як реципієнт, який одержує можливості доступу до інформації, на другому – як донор, який “ділиться” (віддає частину) отриманою інформацією для розширення доступу за допомогою обміну. Тому дуже важливим моментом у розумінні соціального капіталу є з'ясування поведінки індивіда–реципієнта й індивіда–донора як учасників (суб'єктів) обміну соціальним капіталом. Треба враховувати, що реципієнт закономірно прагне здобути доступ до соціального капіталу, а мотивація донора є далеко не однозначною: він уже володіє соціальним капіталом і його домінуюча позиція в системі “реципієнт–донор” його цілком влаштовує. А це, за Дж.Коулменом, сприяє виникненню поняття “соціальна мережа” – як системи взаємодії індивідів, які спільно виконують певну роботу, оскільки мають спільні групові або організаційні цілі [19, 95–121]. Отже, соціальний капітал є продуктом діяльності різних груп індивідів (сім'ї, родини, громади, профспілки, фірми), а його функція – забезпечити ресурсами кожного члена групи (асоціації). У цьому розумінні соціальний капітал містить три елементи: власників соціального капіталу, джерела соціального капіталу (донори і реципієнти, котрі користуються ресурсами) і потрібні індивіду ресурси [5, 34].

Дж.Коулмен доходить висновку: соціальний капітал – це ресурси соціальних відносин і мереж відносин, які полегшують дії індивідів завдяки формуванню взаємної довіри, визначенню взаємних обов'язків і очікувань, формулюванню й запровадженню соціальних норм, створенню асоціацій [18, 307]. Звідси, соціальний капітал своєрідно відрізняється від інших різновидів капіталу: економічний зберігається на банківських рахунках, людський – втілений в індивідах, соціальний є невід'ємним елементом структури соціальних відносин.

Якщо окремі фахівці у тлумаченні соціального капіталу акцентують увагу на міцній взаємодії між суб'єктами суспільних відносин, то ще один американський дослідник, Р.Берт,

визначає соціальний капітал як приятельські контакти між колегами по службі і більш широкі контакти, “через які Ви маєте змогу використовувати свій фінансовий і людський капітал”.

На його думку, саме відносна свобода як відсутність регламентованих зв'язків, які жорстко скріплюють структурні елементи спільноти, сприяє індивідуальній мобільності. Суть полягає у тому, що жорсткі схеми взаємодій ускладнюють процес “споживання” нової інформації, а слабкі зв'язки не лише не заважають, а й створюють сприятливі, навіть стимулюючі, умови для обміну інформацією, для створення нових взаємодій і ресурсів [17, 9].

Для Ф.Фукуями, який виводить соціальний капітал з культури співпраці, соціальний капітал – це неофіційна норма, яка сприяє формуванню співпраці між індивідами як умова ринку і ліберальної демократії. У такому розумінні економічна функція соціального капіталу полягає в зменшенні трансакційних (комунікативних) витрат, пов'язаних з механізмом координування дій, формування контрактів та іншими бюрократичними процедурами. А це, своєю чергою, стверджує, що координація за допомогою неофіційних відносин є не лише важливою, а й особливо ефективною складовою сучасних економік. Економічна емпірія ілюструє: формальний обмін інтелектуальними технологіями у межах діяльності економічних суб'єктів спричиняє великі витрати, а це підвищує довіру до неформальних відносин для зменшення цих витрат [20].

Соціальний капітал виконує ще одну важливу функцію – він є умовою формування громадянського суспільства, яке є сукупністю груп і об'єднань, котрі посідають проміжне місце між родиною і державою. Соціальний капітал дає змогу різним групам неоднорідного суспільства поєднуватися одна з іншою для захисту тих своїх інтересів, яких не може ні забезпечити, ні захистити держава.

Отже, “соціальний капітал відрізняється від інших форм людського капіталу тим, що він зазвичай створюється і передається через такі культурні механізми, як релігія, традиція або історична звичка”, а найважливішою його складовою є спонтанне спілкування як здатність створювати нові асоціації та співпрацювати за встановленими принципами [5, 36]. Спільним моментом у розумінні соціального капіталу є те, що його вважають здатністю індивідів одержувати “соціальний прибуток” у межах колективу, в соціальній мережі та в інших соціальних структурах. Саме завдяки цьому соціальний капітал може стимулювати ефективність функціонування суспільства чи діяльності окремого індивіда (позитивний соціальний капітал), або ставати гальмом такої ефективності (негативний соціальний капітал). Позитивний соціальний капітал підвищує рівень кооперації, координованості дій, співробітництва, активності і громадянської свідомості, навіть знижує витрати у сфері бізнесу. Негативним соціальним капіталом є поширення корупції, формування і діяльність злочинних угруповань, недовіра до органів державної влади.

Соціальний капітал має формальний і неформальний аспекти: формальний вимірюється мірою довіри до офіційних державних інституцій і громадських організацій, а неформальний фіксується через залучення у дружні стосунки, в контактах із рідними та знайомими [5, 37].

Загалом, виокремлюються чотири основних підходи до тлумачення і дослідження соціального капіталу. Насамперед, соціоантропологічний, згідно з яким соціальний капітал належить до таких людських властивостей, як доброзичливість, прихильність, терпимість, толерантність, дружба, прагнення до взаємин, тобто комунікабельність; тут соціальний капітал має біологічну основу (за схемою: біологічні потреби людини як свідомої істоти вимагають соціального порядку, що сприяє впорядкуванню біосоціального функціонування людського індивіда і потребі цілеспрямованої комунікабельності).

Другий підхід – соціологічний: соціальний капітал розглядається як норми стосунків, можливості соціальних мереж і організацій (структур взаємин), за допомогою яких індивіди здобувають життєві вигоди і пріоритети. Саме цей підхід переважно ігнорує довіру до формальних організацій як неефективних у питаннях забезпечення інтересів окремого індивіда.

Третій підхід – економіко-інструментальний: вважається, що в процесі індивідуальної взаємодії суб'єкти намагаються максималізувати індивідуальну вигоду (особисту користь) і використовують для цього ресурси соціального капіталу (зрозуміло, забезпечивши собі перед цим належний доступ до нього).

Нарешті, політологічний підхід: соціальний капітал належить до інституцій, відносин і норм, які формують кількість і якість соціальних взаємодій у суспільстві (всю систему соціальної комунікації). У такому розумінні, соціальний капітал діє не лише як набір існуючих у суспільстві інститутів, а як фактор, що синтезує їхню діяльність (своєрідний “клей” комунікативності), зокрема, саме завдяки йому формуються масштабні (“склеєні” з дрібних) і ефективні інститути таких політичних партій, без яких не можна уявити жодної сучасної демократичної системи організації суспільного життя [5, 38–39].

Аналіз соціологічних досліджень і публікацій підтверджує, що українські науковці приділяють дедалі більше уваги проблемі соціального капіталу. Зокрема, В.Степаненко здійснив аналіз концепції соціального капіталу в умовах посткомуністичного суспільства і показав його зв'язок з формуванням громадянського суспільства в Україні [12, 24–41]; М.Лесечко та А.Чемерис аналізують соціальний капітал з позицій державного управління і стосунків держави з носіями соціального капіталу; Е.Гугнін і В.Чепак визначають соціальний капітал як одну з форм капіталу, який, будучи багатофункціональним, сприяє задоволенню інтересів індивіда і, водночас, обслуговує суспільні й групові інтереси [4, 49–56]. Дуже важливі, на нашу думку, висновки зробив А.Бова: визначивши складовими соціального капіталу членство в громадських і політичних організаціях, довіру до формальних і неформальних мереж, він указав на тенденцію зменшення соціального капіталу в Україні і підкреслив, що особливістю цієї тенденції є зниження довіри до органів державної влади і падіння громадської активності на тлі збільшення довіри до сім'ї, родичів, колег, церкви і, відповідно, активізацію діяльності саме в родинній і церковній сферах [3, 9, 143].

Враховуючи зазначене, можна підійти до більш витонченого й розширеного означення соціального капіталу – зрозуміти його як громадянську культуру довіри до людей і інститутів, суспільну єдність на основі загальновизначених норм і цінностей, а також бажання і здатність людей співпрацювати заради спільних (значущих для спільноти) цілей. Отже, соціальний капітал, по-перше, дає змогу ефективно вирішувати колективні проблеми; по-друге, організовує поведінку індивіда за нормами і цінностями спільноти; по-третє, створює позитивні екстерналії завдяки отримання користі від інвестування суб'єктом у соціальний капітал. Саме останній фактор засвідчує, що в основі соціального капіталу покладено “очікування” віддачі від соціальних відносин: індивід прагне і чекає “прибутку” від свого залучення в мережу взаємин чи стосунків – в іншому разі він у такі взаємини чи стосунки не вступав би. Основою ж прибутку стають чотири ресурси, які пов'язані із соціальними зв'язками і дають ефект саме завдяки соціальним зв'язкам. Ефект полягає у тому, що з'являється реальна змога збільшити продуктивну корисність діяльності індивіда.

Перший ресурс – це доступ до інформації: горизонтальні і вертикальні зв'язки надають індивіду корисну й потрібну інформацію, якої він за інших умов (без таких зв'язків) не міг би отримати.

Другий ресурс – це вплив через соціальні зв'язки на центри прийняття рішень: соціальні зв'язки допомагають впливати на осіб, які приймають рішення, що становить практичний інтерес для окремого індивіда чи для групи, до якої він належить.

Третій ресурс – це соціальні гарантії індивіда як члена організації у питаннях доступу до певних соціальних ресурсів, потрібних для його життєзабезпечення (таких гарантій поза членством в організації індивід не отримав би).

Четвертий ресурс – це прискорення визнання й адаптації індивіда в спільноті через його формальну приналежність до певної організації чи групи (без такої приналежності визнання було б утрудненим, адаптація – тривалішою) [11, 144].

Отже, ресурси підтверджують позицію: соціальний капітал як уречевлені соціальні зв'язки відкриває індивіду доступ до ресурсів життєзабезпечення і цим стимулює людей до співпраці у вирішенні індивідуальних і спільних проблем і завдань. Останнє характеризує соціальний капітал як єдність культури і структури – норм взаємності (насамперед, довіри і толерантності) та інституцій громадянської активності (насамперед, участь людей у спільнотах і об'єднаннях). Практика довела: легшим є життя громадян у спільноті, котра володіє великим фондом

соціального капіталу: по-перше, структури громадянської активності формують позитивні норми взаємин і заохочують соціальну довіру, без чого неможливе функціонування самих структур і, тим більше, забезпечення їх активності; по-друге, зменшують стимули до опору з боку окремих індивідів процесу досягнення колективного блага, без якого неможливе благо індивідуальне [11, 147].

Процес реалізації соціального капіталу, який здійснюється через його конвертацію в інші форми капіталу, є двобічним: з одного боку, завдяки соціальному капіталу отримуємо доступ до економічних, культурних та інших ресурсів через контакти з компетентними і впливовими “гравцями” соціальних взаємин, з другого – набуття соціального капіталу вимагає від індивіда особистого вкладення (інвестування) економічних, культурних та інших ресурсів. Діє елементарна і давно відома класична формула: для того, щоб взяти прибуток, треба здійснити затрати, але таким чином, щоб прибуток перевищував затрати (в цьому суть будь-якого капіталу). Тобто соціальний капітал, як і будь-яка інша форма капіталу, має своєю передумовою процес обміну за схемою “вкласти – отримати” чи “віддати – взяти”, що відбувається певними порціями (дозами), де, знову ж таки, порція отриманого має перевищувати порцію вкладеного. Саме з огляду на цей момент з’являється логічна потреба у застосуванні такого поняття, як “квантифікація суспільних процесів” або “суспільна квантифікація” (останнє є простішим, але не таким коректним).

Враховуючи, що розбудова громадянського суспільства здійснюється на якісно нових принципах суспільних відносин – гармонізації стосунків, консолідації зусиль, ієрархізації зв’язків, оптимізації форм і методів діяльності, самоорганізації, саморегуляції, стабілізації тощо [9, 46], – маємо виокремити гуманістичний і цивілізований обмін “квантами–порціями” стосунків у системах демократичного соціуму.

Відштовхуємось від паралелі: відповідно до того, як ідея квантифікації природних процесів дає ключ до розуміння глибоких фізичних явищ, так само сутність соціологічних явищ доцільно розкривати за допомогою ідеї квантифікації суспільних процесів. Адже, так само, як суттю біологічного існування є білковий обмін (природною енергетикою), так і метою соціального прогресу є ресурсний обмін (соціальною енергетикою): смерть живого організму настає через припинення обміну білків, загибель суспільства (будь-якої форми і рівня людської спільноти) – через припинення ресурсного обміну між його складовими.

Згадаймо механізм квантифікації на фізичному рівні: здійснюється дискретне (переривчасте) відокремлення від одних і поглинання іншими атомами речовини порцій (квантів) енергії. До того ж випромінюють і поглинають кванти енергії не лише атоми чи молекули, а й більш складні утворення, зокрема й біологічні – аж до соціального рівня. Зауважимо, що великі етнічні спільноти (нації, держави) відіграють роль великих соціальних організмів, в яких формуються і функціонують (і з яких вони самі формуються і завдяки їм функціонують) соціальні “атоми” і “молекули” – організації, установи, підприємства, групи індивідів та окремі індивіди – і між ними усіма відбувається постійний обмін соціальною енергією, яка розподіляється (випромінюється – поглинається) певними порціями–квантами. У такому ракурсі квантифікованість суспільства не підлягає сумніву і, більше того, можна впевнено стверджувати, що в кожній ситуації і в кожному місці, де порушуються принципи еквівалентного обміну, виникають негативні явища – криза, застій, протистояння тощо.

Соціальний квант – це порція соціальної енергії, яка забезпечує різноманітні (комунікативні, виробничі, інтелектуальні, етнічні, інформаційні, правові, культурні, духовні тощо) форми взаємодії суб’єктів суспільних відносин. Суть: саме через обмін порціями соціальної енергії підтримуються взаємини між суб’єктами, до того ж еквівалентний обмін забезпечує гармонію і стабільність взаємин, а диспропорція в обміні призводить до дисгармонії у стосунках і до дискомфорту в існуванні суб’єктів взаємин. Регулятором соціально-квантового енергетичного обміну є світогляд – саме він надає процесам суспільної квантифікації цілеспрямованості і саме від нього залежить, наскільки еквівалентним буде обмін порціями соціальної енергії між суб’єктами відносин, простіше кажучи, наскільки справедливими, рівноправними будуть взаємини між індивідами, які перебувають у спільній комунікативній системі.

Враховуючи це можна впевнено стверджувати, що соціальна стабільність і поступальний розвиток мають місце у тій людській спільноті, в якій забезпечується еквівалентний обмін квантами соціальної енергії в усіх основних системах – “виробник – споживач”, “керівник – підлеглий”, “орендодавець – орендар”, “роботодавець – робітник”, “письменник – читач”, “вчитель – учень”, “суб’єкт фізичної праці – суб’єкт розумової праці”, “виробник матеріальних благ – виробник духовних благ”, “фінансист – промисловець” і т.д., бо цей перелік взаємодій неможливо завершити, оскільки суспільство є нескінченною низкою варіантів ймовірних взаємодій між суб’єктами суспільних відносин. До того ж ці ймовірні взаємодії та взаємозв’язки перебувають у системі взаємовпливу і настільки взаємозалежні, що порушення еквівалентності квантового обміну в одній із ланок системи спричинює екстраполяції порушень на інші ланки, аж до створення дискомфорту, а в кінцевому підсумку – до руйнації усєї системи.

У такому світлі можна означити тоталітарну і демократичну системи взаємин: перша прагне організувати цілеспрямований і визначений квантовий обмін між суб’єктами суспільних процесів, а друга – лише створити об’єктивні умови для еквівалентного обміну, не обмежуючи свободу суб’єктів. Тобто з позицій квантифікації суспільних процесів демократія полягає не в забезпеченні соціального ладу, а у створенні таких умов, за яких соціальний лад самоорганізується за потребою. Отже, демократія – не в забезпеченні свобод, а в створенні умов для свобод, оскільки процедура забезпечення передбачає елемент насилля. З позицій квантифікації: сторона, що забезпечує, повинна мати вищий квантовий потенціал, а це вже само по собі унеможливує еквівалентний обмін. Аналогія: найвища міра (гарантія) забезпечення життя індивіда – у в’язничній камері-“одиначці”, але тут ця гарантія “вбила” свободу “в обмін на життя”

Отже, як носієм соціального капіталу, так і суб’єктом суспільної квантифікації є людина з її трискладовою основою: природною, в якій вона постає як істота, котра здатна до обміну–споживанню і розмноженню і є не більше, ніж споживачем; соціальною, згідно з якою вона піднімається на рівень індивіда, здатного до продукування життєвих благ і до осмисленого спілкування, а також є не лише споживачем, а стає виробником; і, нарешті, духовною, в якій людина досягає рівня особи, наділеної здатністю пізнавати і творити, тобто підноситься на рівень творця.

У своїй природній основі людина, як істота, яка споживає і розмножується, володіє природним капіталом, простіше кажучи, природними біоресурсами, потрібними для її повноцінного функціонування. Природний капітал є джерелом життя людини, тобто формує її потенціал як живої істоти. Квантифікація функціональних біопроектів відбувається на своєрідному ринку “біообміну” через зустрічні процеси асиміляції і дисиміляції: через асиміляцію істота приймає квант (порцію) життєвого потенціалу (читай, природного капіталу) з довкілля, а через дисиміляцію – у те саме довкілля віддає квант (порцію) відпрацьованого потенціалу (читай, залишки природного капіталу); до того ж різницею між першим і другим квантом (квантом асиміляції і квантом дисиміляції) є біоквант, образно кажучи, – чистий квант біоенергії, або чистий життєвий прибуток, різниця між тим, що організм взяв, і тим, що він віддав. Звідси випливає висновок: доки організм іде з “позитивним сальдо” (переважанням асиміляції над дисиміляцією), він розвивається; коли істота досягає балансу цих двох “біоринкових” процесів, вона у своєму розвитку стабілізується; а коли “сальдо” біопроектів стає негативним (дисиміляція як віддача переважає асиміляцію як прихід), починається занепад істоти як живого організму, а потім і її загибель.

Зауважимо, використовуючи природний капітал через квантифікацію біоресурсів, істота не створює жодних проблем у відносинах з довкіллям: асимілює з довкілля те і в таких порціях, в яких довкілля дає їй можливість взяти; поглинає також і такі кванти біоенергії, які їй потрібні і які вона може взяти; дисимілює в довкілля таку різницю між одержаним і спожитим, яку довкілля в повному обсязі приймає і належним чином переробляє, трансформуючи “викинутий” істотою квант дисиміляції (порцію відходів) у новий квант асиміляції (порцію енергії). Тобто людина як жива істота (як і будь-яка інша природна істота) екологічних проблем у складній системі обміну на “біоринку” не створює. Проблеми починаються з переходом людини від статусу “істоти–споживача”, яка органічно вплетена в систему біообміну на засадах еквівалентності, до статусу

“індивіда–виробника”, який виходить за систему еквівалентного біообміну, формуючи систему надлишкового продуктивного (або виробничого) обміну [1, 50].

У своїй соціальній основі людина постає як індивід, який продукує і спілкується, володіє економічним (виробничим) капіталом, простіше кажучи, – матеріальними ресурсами, потрібними для виробництва належних життєвих благ як матеріально-побутового, так і духовно-культурного характеру. Виробничий капітал є джерелом матеріального добробуту людини і її життєвого комфорту, тобто формує її потенціал як соціального індивіда або суб’єкта суспільних відносин. Квантифікація суспільних процесів відбувається на ринку товарного обміну (де товаром є не лише матеріальні речі, а й процеси, соціальні якості, послуги тощо) через зустрічні процеси купівлі й продажу: через купівлю індивід приймає квант (порцію) ресурсного (економічного, матеріально-діяльного) потенціалу (читай, виробничого капіталу) з продуктивної виробничої сфери чи сфери обміну, а через продаж у ці самі сфери віддає квант (порцію) або ж своїх особистих продукуючих ресурсів (здатність працювати або робочу силу), або надлишкових виробничих ресурсів (читай, залишки неспожитого виробничого капіталу). До того ж різниця між першим і другим квантом (квантом виробленого-купленого і квантом спожитого-проданого) постає продуктивним квантом, точніше, чистим продуктивним квантом, тобто чистим прибутком виробництва – різниця між тим, що індивід виробив або купив, і тим, що він спожив або продав. Звідси: доки індивід–виробник йде з “позитивним сальдо” – переважанням виробництва над споживанням чи продажі над купівлею, він економічно зростає; коли ж досягається стійкий баланс цих двох полярних ринкових процесів (у загальному, пропозиції і попиту), індивід у своєму економічному розвитку стабілізується; а коли “сальдо” ринкових процесів стає негативним (створюється механізм абсолютного переважання одного з них – виробничої чи споживчої сфери), починається економічний занепад, який призводить до тотальної кризи – спочатку в економічній сфері, а потім – в усіх інших [1, 50].

Зробимо два зауваження. Перше: виробничий капітал людини–індивіда не має чіткої межі з природним капіталом людини–істоти, оскільки природні ресурси (як природний капітал людини – повітря, вода, енергетична сировина від їжі до палива) є вихідним, первинним елементом виробничої сировини, предметом праці, загалом – об’єктом, на який спрямована виробничо-перетворювальна діяльність індивіда–виробника. Так само, як якості людини–виробника виростають з якостей людини–істоти і значною мірою перші залежать від других (фізичне здоров’я і зумовлені ним здібності людини впливають на її виробничо-продукуючі можливості), виробничий капітал виростає з природного капіталу і визначальним чином залежить від нього (відсутність потрібних природних ресурсів вимагає додаткових затрат, читайте, квантів затратного обміну, для їх придбання або для купівлі готового продукту, виготовленого з цих ресурсів іншим суб’єктом виробничої діяльності).

Отже, межа за якою природний капітал людини переростає у її виробничий капітал, чіткому означенню не підлягає; існує лише ознака, яка вказує, що процес такого переростання розпочався: кванти біообміну із системи “асиміляція–дисиміляція” трансформуються у кванти “енергообміну” системи “виробництво–споживання”.

І саме згадана трансформація змушує зробити друге зауваження: якщо людина–істота, використовуючи природний капітал у системі “асиміляція–дисиміляція”, екологічних проблем, як завважувалось, не створює, то людина–індивід, використовуючи виробничий капітал у системі “виробництво–споживання” через тотальне порушення балансу (еквіваленту) в квантовому (пропорційному – тобто еквівалентно порційному, збалансованому) обміні екологічні проблеми не лише створює, а й “розвиває” їх до рівня екологічної кризи і екологічної катастрофи (і ніхто не гарантує, що не доведе їх до екологічного колапсу). Механізм екологічної проблеми є небезпечним, але простим: людина–виробник бере від природи більше, ніж природа може дати (дефіцит ресурсів; призводить до виснаження природи), і викидає у довкілля відходів більше, ніж природа може їх переробити (нераціональне використання ресурсів; забруднення природного середовища). Тобто на першому етапі обміну в системі “виробництво–споживання” (у частині виробництва) “квант ресурсної потреби” людини переважає “квант ресурсної можливості” природи; а на другому (у частині споживання) ситуація ще більше ускладнюється, бо “квант

переробленого ресурсу” є меншим від “кванту виготовленого (а, отже, і спожитого) продукту”, а різниця між ними – “квант відходів” (“квант невикористаного”) – переважає природний “квант поглинання”. Образно кажучи: якщо людина–істота квантовий біообмін у системі “асиміляція–дисиміляція” цілком гармонізує з можливостями довкілля, то людина–індивід у системі “виробництво–споживання” квантовий енергообмін деформує на пріоритетну користь своїх інтересів на першому етапі функціонування системи і на абсолютну їх шкоду – на заключному.

Отже, екологічні проблеми настають від порушення квантифікації процесів виробництва і споживання.

У своїй духовній основі людина як особа, яка пізнає і творить, володіє соціальним (нематеріальним) капіталом, простіше кажучи, духовними (нематеріальними) ресурсами, потрібними для здійснення процесу пізнання природного і соціального довкілля і творчого їх пристосування до своїх життєвих потреб, тобто пізнання навколишнього світу і перетворення його на комфортні умови життєснування або на комфортне людинобуття. Соціальний або нематеріальний капітал є джерелом духовного добробуту людини, її духовного чи культурного комфорту, тобто формує її потенціал як духовної (одухотвореної) особи або суб’єкта духовних (культурних, творчих) відносин. Квантифікація суспільних процесів відбувається на ринку (у сфері) неUTILІтарного обміну (де продуктом чи об’єктом обміну є не лише елементи спілкування, як-то послуги, процеси, соціальні якості, а й знання, ідеї, образи) через зустрічні процеси творчості і споживання (використання) продуктів культурного виробництва: через творчість особа віддає у сферу неUTILІтарного обміну квант (порцію) своїх творчих ресурсів (здатність творити нове або творчо-духовну енергію), а через споживання продуктів культурного виробництва отримує квант (порцію) творчо-духовної енергії у формі нових знань, теоретичних ідей, художніх образів, новітніх принципів чи методик тощо. До того ж, різниця між першим і другим квантом (квантом виробленої і квантом спожитої творчо-духовної енергії) має складатись на користь першого – у цьому полягає суть культурно-духовного прогресу людства: вчитель, учений, митець “видають” більше знань, ідей чи образів, ніж їх на даний момент може спожити учень – знань, виробник – запропонованих ноу-хау, глядач – художніх образів. Тут творча пропозиція по-своєму випереджає творчий попит. Однак є й інший аспект обмінного процесу на неUTILІтарному ринку: творчі потреби “споживачів” духовно-культурного продукту випереджають творчу пропозицію: учень починає відчувати падіння інтересу до знань, які пропонує вчитель; виробник потребує принципово нових ідей для вдосконалення виробництва; глядач виявляє невдоволення наявним творчим стилем митців і прагне творчої новизни. Так невидима квантифікація творчого процесу стимулює прогресивні тенденції в розвитку духовно-культурної сфери, тобто сфери людського спілкування. Звідси: володіти соціальним капіталом – це володіти нематеріальними ресурсами для забезпечення життєдіяльності через квантовий (порційний, дозований) обмін у духовній (нематеріальній) комунікативній сфері. Простіше кажучи, це – капітал соціального спілкування, капітал людських взаємин. А таке спілкування чи взаємини у суті своїй мають обмін квантами соціодуховної енергетики: якщо у загальному розумінні – то квантами істини; якщо ж конкретизувати, то в моралі – квантами добра, в мистецтві – квантами краси, в політиці – квантами справедливості, у праві – квантами неодмінності (закону), в релігії – квантами віри; а в буденно-життєвому сприйнятті – квантами правди (а в ній, як в універсальному понятті–образі чи понятті–метафорі, у синтезованому стані містяться усі названі вище кванти – і добра, і краси, і справедливості, і закону, і віри. Оскільки, знов таки, метафорично, загальнонаукова істина – “сестра” життєвої правди) [1, 50–51].

Знову зробимо два зауваження. Перше: соціальний капітал людини–особи не має чіткої межі з виробничим капіталом людини–індивіда, оскільки виробничі або матеріальні ресурси (продукуюча діяльність і засоби такої діяльності) є вихідним, первинним елементом комунікативних можливостей людини–особи, тобто тією основою, на якій людина розбудовує свої взаємини з іншими суб’єктами соціальної взаємодії. Так само, як якості людини–особи виростають з якостей людини–індивіда і значною мірою перші залежать від других (виробнича майстерність людини–виробника і зумовлені цим її продуктивні здібності впливають на її комунікативні можливості), соціальний капітал виростає з виробничого капіталу і визначальним чином залежить

від нього (відсутність потрібних матеріально-виробничих ресурсів вимагає додаткових затрат, читайте, квантів затратного обміну, для їх придбання через спілкування або квантування взаємин із виробниками цих ресурсів, тобто з іншим суб'єктом комунікативної діяльності). Отже, межа, за якою виробничий капітал людини переростає у її соціальний капітал, чіткому означенню не підлягає; існує лише ознака, яка вказує, що процес такого переростання розпочався: кванти матеріального обміну із системи “виробництво-споживання” трансформуються у кванти духовного обміну системи “пізнання–творчість”. Тобто виробниче спілкування, структуроване з матеріальних елементів (знаряддя праці, продукт праці, товар, ринок), переходить у духовне спілкування, структуроване з нематеріальних елементів (знання, ідеї, здібності, статус, рейтинг, влада тощо). Підтверджується давно відома життєва істина: хто має більше матеріальних ресурсів, у того відкривається більше духовних можливостей. А це в суспільно-політичній сфері обґрунтовує сучасну істину: наявність економічної власності є основою політичної свободи. Прикро, але без матеріального підґрунтя духовна творчість не матиме розвитку – не вийде за межі свого суб'єкта: для поширення творчого продукту неодмінним є матеріальний носій. Хто може сказати, скільки художніх талантів не змогли себе реалізувати через матеріальну скруту? І чи мали б ми Шевченка, якби не пани–меценати?

Друге зауваження стосується еквівалентності квантообміну в системі “пізнання–творчість”, а конкретніше – у сфері людських взаємин. Нагадаємо, що людина–істота як споживач природних ресурсів проблем у взаєминах з природним довкіллям не створює; людина–індивід як виробник матеріальних благ, створюючи економічні проблеми через виснаження природних ресурсів і забруднення природного середовища, вживає заходів якщо не до поліпшення екологічної ситуації, то хоча б до мінімізації негативного впливу на довкілля. Таким чином, якщо у використанні природного капіталу “комунікативних” (у розумінні спілкування з природним середовищем) проблем не виникає; якщо у використанні виробничого капіталу такі проблеми постають гранично гостро, але людина як соціальний індивід прагне їх вирішувати, то у використанні соціального капіталу у сфері міжлюдських взаємин про відносини людини з духовним або нематеріальним довкіллям (що варто назвати духовною аурую людської спільноти) проблема навіть не ставиться. Не тому, що її немає, а тому, що її не бачать або не хочуть бачити, настільки вона є тотальною і катастрофічно небезпечною. Схема проста: санітарно-гігієнічний підхід людини до надлишкових продуктів (відходів) своєї матеріально-тілесної діяльності давно відомий і постійно вдосконалюється – людина–індивід не лише утилізує або знищує такі відходи, а й знаходить способи їх вторинного і досить ефективного (навіть ефективнішого, ніж первинне) використання, не кажучи вже про перехід до новітніх, малозатратних технологій. Про особливий “санітарно-гігієнічний” підхід людини до надлишкових продуктів (відходів) своєї комунікативно-духовної діяльності не говорять ні на наукових конференціях, ні на симпозіумах, ні в лекційних аудиторіях, не ведуться наукові дослідження, в цьому напрямі не працюють НДІ. Людина–індивід зі своїми проблемами матеріального змісту превалює над людиною–особою з її духовними проблемами – і після “прибирання матеріально-речовинного сміття” не лишається ні сил, ні часу, ні ресурсів для “прибирання комунікативно-духовного бруду” з довкілля наших взаємин. Ми з радістю і задоволенням споживаємо з “комунікативного довкілля” кванти добра, кванти краси, кванти справедливості, кванти правди і їм подібні, але не звертаємо уваги, як викидаємо в це довкілля кванти зла, кванти потворності, кванти жорстокості, кванти кривди... З радістю, але без усвідомлення того, що порушуємо еквівалентність обміну квантами соціального капіталу в негативний бік – у бік дефіциту позитивної духовної енергетики і забруднення соціодуховного довкілля (аналогічно до дефіциту потрібних природних ресурсів і забруднення природного середовища при обміні квантами виробничого капіталу). Однак, безперечно, духовна екологія ще стане предметом наукових досліджень і сферою позитивної практичної діяльності.

Перші натяки на проблему еквівалентності обміну соціодуховній сфері знаходимо у філософських вченнях минулого. Зокрема, давньокитайський мислитель Мо-Цзи, доповнюючи конфуціанський “принцип жень” (принцип любові сильного до слабкого) своїм “принципом цзянь-ань” (принципом загальної любові, тобто, і любові слабкого до сильного) здогадувався, що обмін квантами енергії в один бік – від сильного до слабкого – еквівалентності в системі

соціоенергообміну не створює і до соціальної гармонії не сприятиме. Схоже зустрічаємо і в Емпедокловому розумінні зіставлення “любов–ненависть”: еквівалентність потенційних сил любові і ненависті досягається людиною у зрілому віці і сприяє стану життєвої гармонії, тобто лише той, хто рівною мірою вміє любити і ненавидіти (читай, давати і поглинати позитивні і негативні духовно-енергетичні кванти), досягає злагоди зі світом, собі подібними і, зрештою, із самим собою. Обмін квантами духовної енергії – квантами істини і квантами хиби – зустрічаємо і в Сократових діалогах: взаємне поглинання енергетичних квантів протилежних думок і позицій сприяє гармонії думки й узгодженої позиції, тобто взаєморозумінню і злагоді, котрими позначається життєва істина. Однак найвиразніше квантифікація соціодуховних процесів простежується у християнському вченні: схема “гріх – смирення – покута – прощення” розкриває механізм обміну квантами добра. “Не противтесь злому!” – закликає Ісус Христос і цим утверджує правило відповідати добром на зло, а не злом на зло. “Благословляйте ворогів!” – і цим закріплюються й поширюються принципи християнського смирення і прощення, в якому квант зла анігілюється квантом добра [2, 338–339]. На цих самих принципах вирішуються проблеми духовної екології: смирення попереджає поширення зла, а прощення допомагає “прибрати” посіяне кимсь “духовне сміття” або шкідливе “зерно куколю” чи “дурману”... Ідеї еквівалентності духовно-енергетичного обміну знаходимо у тлумаченні давньоруським мислителем Никифором структури людської душі, у міркуваннях Іларіона Київського про закон і благодать, в етичному вченні Григорія Сковороди, у “хутірській філософії” Пантелеймона Куліша та у “філософії серця” Памфіла Юркевича, у вченні про ноосферу Володимира Вернадського та в “конкордизмі” Володимира Винниченка. І, як завжди, в одних ці ідеї лишилися на рівні образу й метафори, в інших – піднеслися до статусу поняття, але ніде не стали теорією. Статус теорії прийшов до цих ідей у другій половині ХХ століття – через поняття соціального капіталу і квантифікації суспільних процесів.

Отже, висновки нашого дослідження.

Поняття правової держави і громадянського суспільства як одні з найцінніших досягнень світової соціально-політичної думки для нас особливо цікаві в тому розумінні, що саме на “стику” цих двох феноменів сучасного соціуму починається формування соціального капіталу і здійснюється квантифікація процесів громадянського суспільства.

Соціальний капітал і квантифікація суспільних процесів характеризують взаємини між людьми в усіх сферах їх життєдіяльності, а тому дають можливість вивчати проблеми сучасного суспільства через взаємозалежності між його структурними елементами з точки зору людських взаємин, хоч би який характер мали останні – економічний, культурний, соціальний, духовний...

Соціальний капітал, у зв’язку з цим, є одним із різновидів капіталу, що визначає статус людини в соціальному просторі і є своєрідним ресурсом, який, у кінцевому підсумку, дає змогу володіти іншими різновидами капіталу, зокрема, виробничим. Тобто соціальний капітал – це ресурс, який відкриває доступ до життєвих ресурсів.

Розбудова і функціонування правової держави і громадянського суспільства мають своєю передумовою цивілізований обмін “квантами” (порціями) стосунків у структурах демократичного соціуму: так само, як ідея квантифікації природних процесів дає ключ до розуміння глибинних фізичних явищ, ідея квантифікації суспільних процесів допомагає розкрити суть глибинних соціальних явищ, оскільки через обмін порціями соціальної енергії здійснюється весь комплекс взаємин між суб’єктами суспільних відносин, а еквівалентний обмін забезпечує гармонію і стабільність соціуму.

Соціальний капітал і квантифікація суспільних процесів – поняття взаємопов’язані: володіючи природним капіталом, людина як жива істота здійснює обмін квантами біоенергії; володіючи виробничим капіталом, людина як соціальний індивід здійснює обмін квантами економічного потенціалу; володіючи соціальним капіталом, людина як одухотворена особа здійснює обмін квантами духовних (неекономічних) ресурсів.

До того ж, якщо, квантифікуючи природний капітал, людина–істота екологічних проблем не створює, а, квантифікуючи виробничий капітал, людина–індивід, загостривши екологічну ситуацію до стану кризи і навіть катастрофи, прагне їх вирішити, то в квантифікації соціально-

духовного капіталу, незважаючи на глибину наявної проблеми, питання про соціально-духовну екологію ще не є порушеним. Але вперто стукає в академічні двері...

ЛІТЕРАТУРА

1. *Багнюк А.Л.* Концепція людини: підходи і тлумачення // Науковий потенціал України – 2007. Матеріали другої Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції 27–29 березня 2007 р.: В 2-х част. – К., 2007. – Ч. II.
2. *Багнюк Анатолій.* Символи українства. – Тернопіль, 2007.
3. *Бова А.* Соціальний капітал в Україні: досвід емпіричного // Економічний часопис XXI. – 2003. – № 5.
4. *Гугнін Е., Чепак В.* Феномен соціального капіталу // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 1.
5. *Кірсєва О.* Теорія “соціального капіталу”: тенденція розвитку // Ефективність державного управління. – Львів, 2005. – Вип. 8.
6. *Лесечко М., Чемерис А.* Соціальний капітал: проблеми розвитку й оцінки // Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні: Матеріали науково-практичної конференції. – К., 2001.
7. *Наконечний Р., Ступень М., Тиндик Б.* Критерії формування громадянського суспільства // Ефективність державного управління. – Вип. 8.
8. *Патнам Р., Ханетті Р.* Творення демократії. Традиції громадянської активності в сучасній Італії. – К., 2001.
9. *Решетніченко А.* Квантифікація процесів розбудови громадянського суспільства // Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні: Матеріали науково-практичної конференції.
10. *Рубцов В.П.* Засоби громадської участі. – К., 2003.
11. *Сидорчук О.* Взаємозв’язок соціального капіталу та мереж громадянської активності населення: державно-управлінський аспект // Ефективність державного управління. – Вип. 8.
12. *Степаненко В.* Соціальний капітал у соціологічній перспективі: теоретико-методологічні аспекти дослідження // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 2.
13. Сучасний тлумачний словник української мови. – Х., 2006.
14. *Фукуяма Ф.* Великий крах. Людська природа і відновлення соціального порядку. – Львів, 2005.
15. *Юркевич Памфіл.* Філософський щоденник // *Памфіл Юркевич.* Філософська спадщина. – К., 2000.
16. *Bourdieu P.* Le capital social: notes provisoires // *Aetes Recherche Sci. Sociology.* – 1980. – Vol. 31.
17. *Burt R.* Structural Holes the Social Structure of Compretition. – Cambridge (MA), 1992.
18. *Coleman J.* Foundations of Social Theory. – Cambridge (MA), 1990.
19. *Coleman J.* Social capital in the creation of human capital // *American journal of Sociology.* – 1988. – Vol. 94.
20. *Fukuyama F.* Social capital and the global economy // *Foreind Affairs.* – 1995. – № 74.